

AĞDAMIN BƏZİ EL-OBƏ ADLARI

Açar sözlər: antropotoponim, oykonim, toponim, onomastika, semantika, etimologiya

Ключевые слова: антропотопоним, ойконим, топоним, семантика, этимология

Key words: anthrotoponym, oykonym, toponym, onomastics, semantics, ethimologies

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № EIF/MQM-3-Shusha-2014-7(22)-05/03/5.

Toponimlər xalqın milli və mənəvi sərvətidir. Xalqımızın soy kökünün, dilinin, tarix və mədəniyyətinin öyrənilməsində toponimlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan Ağdam toponimlərinin araşdırılması aktualdır.

Sultanbəy keçidi. Ağdam rayonunun Abdal və Gülablı kəndləri yaxınlığında qeydə alınmışdır. Bu “oroqrafik obyekt XX əsrin əvvəllərində ermənilərə qan uddurmuş, Zəngəzurda, Qarabağda daşnaqlara qarşı vuruşmuş məşhur Xalq Qəhrəmanı Sultan bəy Əlipaşa (Paşa) bəy oğlunun adı ilə əlaqədar yaranmışdır” (13, 210-211). Toponim Sultan bəyin buradan keçməsi ilə bağlıdır. Sultan ərəb mənşəli söz olub “hökmdar”, “hakim”, “dövlət başçısı” mənalarının verir (1,53).

Hüseynallar. Oykonim Ağdam rayonunda, Xaçın çayı sahilində yerləşir. “Yaşayış məntəqəsi boyəhmədli tayfasının hüseynalı tirəsinin özlərinə məxsus qışlaq yerində daimi məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır (2,527). Oykonim Hüseynalı// Hüseynəli antroponimi və -lar cəm şəkilçisinin birləşməsindən yaranıb, “Hüseynalının nəslindən olanlar, hüseynalılar” mənasındadır. Hüseyn ərəb mənşəli söz olub mənası “gözəl, göyçək” (6, 60) deməkdir.

Hüseynalılar kənd adına Bərdə və Cəbrayıl rayonlarında da rast gəlinir.

Cavahirli. Ağdam rayonunda, Göytəpə inzibati-ərazi vahidində, Kiçik Qafqaz dağlarının ətəyində yerləşir. Yaşayış məntəqəsinin adı Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın arvadı Cavahir xanımın adı ilə bağlıdır. “Cavahirli kəndinin əhalisi hələ xanlıqlar dövründə Cəfərbəy adlı birisinə mənsub olmuşdur. Qarabağ xanlığı Rusiyaya birləşdiriləndən sonra çar hökuməti orqanları həmin ailələri

Qarabağ xanı İbrahim xanın arvadı Cavahir xanıma bağışlamış və bundan sonra onlar “Cavahirxanımlı – tərəkəmə” adlanmışlar. Sonralar həmin maldar (tərəkəmə) ailələr məskunlaşaraq daimi yaşayış məntəqəsi yaratdıqda kənd sadəcə olaraq Cavahirli adlanmışdır (5, 215).

T.Əhmədov Cavahirli toponimini bəy, xan və mülkədar adlarından yaranmış və sonralar etnonim səciyyə kəsb etmiş adlar qrupuna daxil edir: “...Zərdab rayonundakı Əlibəyli kəndinin XIX əsrin ortalarında 11 evdən ibarət sahibkar kəndi kimi qeyd olunması, Ağdamdakı Cavahirli (keçmiş Cavahir Xanımlı (Üçüncü Tərəkəmə) kəndinin Azərbaycanın Rusiyaya ilhaq edilməsindən sonra Qarabağ xanı İbrahim xanın arvadı Cavahir xanıma bağışlanması kimi faktlar göstərir ki, bu qrupa daxil olan adlar bəy, xan və mülkədar adlarından yaranmış və sonralar etnonim səciyyə kəsb etmişlər” (17, 164). Cavahir (Cəvahir kimi də yazırlar) ərəb mənşəli sözdür. Ərəbcə “cohər sözünün cəmi cəvahir – “qiymətli daşlar (almaz, yaqut və s.)” deməkdir. Ərəbcə cohər sözünün əsli farsca “qouhər”dir (6, 61).

Hacıməmmədli. Ağdam rayonunun Əfətli inzibati ərazi vahidində, düzənlik ərazidə yerləşir. “Yaşayış məntəqəsi kəbirli tayfasının ulubabalı qoluna mənsub hacıməmmədli tirəsinin Ağburun adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Tirənin tam adı hacıməhəmmədhüseynli olmuşdur ki, bu da “Hacı Məmməd Hüseyinin nəslindən olanlar, hacıməmmədlilər” mənasındadır (2, 518). Oykönim Hacı dini titul bildirən termindən, Məmməd şəxs adından və -li mənsubluq bildirən şəkilçidən yaranmışdır.

Hacı dini anlamlı sözdür. Qədim dini mərkəz olan Məkkəni ziyarət edən adam Hacı adlanır (11, 712). Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da rast gəlinir. Məsələn: “Ol Məkkəyə sağ varsa, əsən gəlsə, sidqi bütün Hacı görkli” (13, 32). Hacı sözü alınma söz olmasına baxmayaraq, Azərbaycan onomastik sistemində geniş yayılmışdır. Məsələn: Hacı, Hacıağa, Hacıbala, Hacıməmməd, Hacısəməd, Hacıhüseyn və s. şəxs adları; Hacılar (Bərdə r-nu), Hacıalılar (Gədəbəy r-nu), Hacıağalar (Quba r-nu), Hacıbəbir (Sabiradad r-nu), Hacıqədirlilər (Ağsu r-nu), Hacıələkbərli (Gədəbəy r-nu), Hacıqurbanoba (Xaçmaz r-nu),

Hacıağabəyli (Göyçay r-nu), Hacıqurbanoba (Xaçmaz r-nu) və s. toponimlər hacı sözünün iştirakı ilə yaranmışdır. Məmməd şəxs adı isə İslam dininin banisi Mühəmmədin ərəbcə adının qısaldılmış forması olub, “bəyənilən, xoşagələn” (6, 37) mənasını verir.

Cəlilabad rayonunda Hacıməmmədli, Xaçmaz rayonunda isə Hacıməmmədoba adlı kənd var.

Həsənخانlı. Kənd Ağdam rayonunun Əfətli inzibati-ərazi vahidində, Qarabağ düzündə yerləşir. Yaşayış məntəqəsini “həsənخانlı nəslinə mənsub ailələr saldığına görə belə adlanmışdır” (2, 524). Toponim “həsənخانlı nəslindən olanlar, həsənخانlılar” anlamındadır.

Həsənخانlı kənd adı Həsən şəxs adı, xan titulu və -lı mənsubluq bildirən şəkilçinin birləşməsindən yaranıb. Həsən şəxs adı ərəb mənşəli olub, “gözəl, göyçək, yaxşı” (1, 56) mənasını verir.

Kəlbəhüseynli. Ağdam rayonunda, Xındırıştan inzibati-ərazi vahidində, Qarabağ düzündə yerləşir. “Kəndi vaxtilə Kərbəlayi Hüseyn adlı şəxs saldığına görə onun adı ilə adlanmışdır” (2, 284). Oykonimin tərkibindəki kəlbə komponenti kərbəlayi mənasındadır.

Kəlbəhüseynli “Kərbəlayi Hüseynə məxsus, Kərbəlayi Hüseynə aid” anlamındadır.

Kərbəlayi dini mənalı sözdür.

Kəlbəhüseynli kənd adına Masallı rayonunda da rast gəlinir.

Pirzadlı. Ağdam rayonunda, Bağbanlar inzibati-ərazi vahidində, dağətəyi ərazidə yerləşir. Pirzadlı XIX əsrin əvvəllərində kəbirli tayfasına mənsub kiçik bir elatın adı olmuşdur. Qarabağın Kəbirli elinin XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərindəki obaları əsasən bunlar olmuşdur: Çəmənli – Hətəmxan, Çəmənli – Hacıtahir, Novruzlu, Seyidli, Qərvənd – Ağakişibəy, Əhmədavar, Qurd – Qaradağlı, Qurd – Dördlər, Qurd – Gürcüstan, Qurd – Bərdə, Qaibalılı, Əfətli, Tərəkəmə - Cəfərbəyli, Tərəkəmə - Məhəmmədlibəyli, Qiyaməddinli, Yusifcanlı, Mərzili, Saibalılı, Abbasqulu bəy, Saibalılı – Zeynalabdinli, Hüsülü, Pirzadlı,

Rəncbərlər, Pərioglular, Kələbədin, Şelli, Minaxurlu, Tərəkçi Tatar, Tərəkəmə - Əhmədağalı, Tərəkəmə - İmamqulubəyli, Hacıvəlilər və başqaları (12, 224).

Çox güman ki, Pirzadlı obası öz adını Pirzad şəxs adından almışdır. Müasir dövrdə eyni tipli Şirzad şəxs adının olması Pirzadın antroponim olması fikrini təsdiqləyir. Şirzad farsca “şir balası”, “şirdən doğulmuş” (1, 58) mənasındadır. Pir sözünün fars dilində “qoca, yaşlı kişi”, “təriqət başçısı” və müqəddəs hesab edilərək ziyarət olunan “qəbir”, “ocaq”, “ağac” mənalarını verdiyini yuxarıda qeyd etmişdik.

Pirzad çox güman ki, “təriqət başçısının oğlu” və ya “ocaq oğlu” anlamındadır.

Poladlı. Yaşayış məntəqəsi Ağdam rayonunda, Qasımlı inzibati-ərazi vahidində, Qarqar çayının sahilində yerləşir. “Oykonim şahsevənlərin sıxlı, əbubəyli, quzanlı, yurdçu, dursunxocalı, təklə və yekəli tirələrindən ibarət olmuş poladlı qolunun adı ilə bağlıdır. XIX əsrin əvvəllərində poladlılar 800 alaçıqdan ibarət olmuşlar” (2, 413). Türkəsilli şahsevənlərin poladlı qolunun adı çox güman ki, Polad şəxs adı ilə bağlıdır. Poladlı “Poladın nəslindən olanlar” anlamını verir. Polad farsca “boz rəngli bərk metal” deməkdir (1, 51). Azərbaycan toponimiyasında bu adla bağlı çoxlu toponimlər mövcuddur. Məs.; Poladlı (Ağcabədi), Poladlı (Qubadlı), Poladlı (Gədəbəy), Poladlı (Qobustan), Poladlı (Tərtər) və s.

1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Aralıq nahiyəsində də Poladlı adlı kənd mövcud olmuşdur (7, 347-348). Təəssüflə bildirək ki, Ağdam rayonu ərazisindəki Poladlı kəndi 1993-cü il 23 iyulda ermənilər tərəfindən işğal edilmişdir.

Salahsəmədli. Ağdam rayonunda, Qarabağ düzündə yerləşir. Salahsəmədli Salahsəməd (şəxs adından) və -li mənsubluq bildirən şəkilçidən ibarət olub, “Salahsəmədin nəslindən olanlar” anlamını verir. Salahsəməd adının birinci tərəfi olan Salah sözü çox güman ki, Azərbaycanın qazax tayfa birliyinə daxil olan salahlı tayfasının adı ilə bağlıdır. Salah Səməd, yəni “salahlı tayfasından olan Səməd” deməkdir. Nəzərə alsaq ki, rayon ərazisində Salahlı Kəngərli toponimi də mövcuddur, onda salahlıların bu ərazidə yaşamalarına şübhə etmək olmaz. Səməd

adının mənası isə ərəbcə “əbədi, daimi, həmişəlik”dir (1, 53). Yaşayış məntəqəsi 30 iyul 1993-cü ildə ermənilər tərəfindən işğal olunmuşdur.

Sarıhacılı. Ağdam rayonunun Seyidli kənd inzibati-ərazi vahidində, Qarabağ düzündə yerləşir.

1593-cü ilə bağlı bir Osmanlı qaynağında Otuziki elinin iyirmi yeddi oymağının adı sadalanır ki, onlardan biri də Sarıhacılıdır (9, 98). Ola bilsin ki, Ağdam rayonundakı Sarıhacılı kəndi bu oymağın adını özündə yaşadır. Görünür bu oymaq öz adını Sarı Hacı şəxs adından götürmüşdür.

Gədəbəy rayonunda Sarıhəsənli antroponiminin olması sarı sözünün şəxs adları ilə birgə işlənməsi faktını dəqiqləşdirir.

Sarıhacılı kəndi 1993-cü il 23 iyulda ermənilər tərəfindən işğal olunub.

Şıxbabalı. Ağdam rayonunun Şıxbabalı inzibati-ərazi vahidində Qarqar çayının sahilində, dağətəyi ərazidə yerləşir. Kəndin keçmiş adı Pərioglular olub. “Yaşayış məntəqəsi kəbirli tayfasının pərioglular tirəsinin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kənddə Şıxbabalı türbəsi var. Kənd həmin türbənin adındandır” (2, 578). Yerli məlumata görə də, toponim üstünə “Məşhəd” yazılmış Şıxbabalı sərdabəsinin adından yaranıb. Şıxbabalı adının əsasında Şıx Baba antroponimi durur. Şıx şeyx sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Yerli ləhcədə dini termin olan Şeyxə şıx deyilir. Bəzi dialektlərimizdə şıx seyid mənasında da işlənir. Şeyx ərəb sözü olub, bir neçə mənada işlənir: 1) qoca, piri; 2) bir qəbilənin başçısı; 3) piri başçısı (4, 211). Şeyx (titul) elmi savadlı şəxslərə də deyilirdi. S.Ataniyazov Türkmənstanda ərəb sözlərindən yaranan toponimlərdən bəhs edərkən qeyd edir ki, “ömər”, “seyit”, “xoca”, “şıx” “maqtım”, “müjevür” kimi sözlərdən toponimlər əvəz edilmişdir (16, 46-48). Türkmənstanda “şıx” sözü ilə bağlı səkkiz coğrafi ad yaranmışdır (16, 270). Onlardan Şıxoba, Şıxbulaq, Şıxtürkmənbulaq və s. misal göstərmək olar. Azərbaycanda Şıx adlı yerlərin bir neçəsi ocaqdır. Şıxbaba adının ikinci komponenti olan baba sözü qədim tarixə malikdir. Bu sözün türk dillərində geniş və müxtəlif mənada işləndiyinə rast gəlirik. Azərbaycan dilində “baba” atanın və ya ananın atasına deyilir. Bəzi

şivələrimizdə, əsasən, qərb qrupunda ataya da “baba” və ya “bava” deyirlər. Hazırda osmanlı türklərinin dilində “baba” ata mənasında işlənir.

Maraqlıdır ki, qədim türk lüğətində də “baba” yalnız “ata” mənasında verilir (8, 76). A.Qurbanov “baba”nın Azərbaycan dilində xüsusi ad – kişi adı kimi işləndiyini və bu adın həm də geniş yayılmış adlardan olduğunu göstərir (5, 408). Ə.Tanrıverdiyev Baba antroponimini yalnız qohumluq münasibətini ifadə edən sözlər əsasında yaranan şəxs adlarına aid edir (10, 160). Azərbaycan toponimiyasında bu adla bağlı çoxlu toponimlər var. Məs.; Babalı (Səlilabad), Babaser (Masallı), Babasəfər (Şamaxı), Babacan (Gədəbəy), Babazənən (Salyan), Babayel (Goranboy), Babalı (Xaçmaz), Babaxanlı (Cəlilabad), Babaküçə (Masallı, Lerik), Babagil (Lerik), Ağbaba (Qərbi Azərbaycan), Heydərbaba (Cənubi Azərbaycan) və s.

S.Ataniyazov haqlı olaraq bildirir ki, “baba”, “ata” sözlərindən əmələ gələn coğrafi obyektlər müqəddəs yerlər sayılır (16, 48). Buna Azərbaycanda Babadağ, Qırğızıstanda Çolpanata qəsəbəsini misal göstərmək olar.

Ağdamdakı Şıxbaba türbəsi də müqəddəs sayılır. Şıxbabalı “Şeyx Baba adlı mötəbər bir şəxs yaşayan yer” anlamına daha yaxındır.

Kənd 1993-cü ildə erməni işğalçılarının işğalına məruz qalıb.

Füzuli rayonunda da Şıxbaba türbəsi var. Bu türbə Babı kəndinin qəbiristanlığında yerləşir. Şıx Veys (Şıxbaba) adlı pir – türbənin kitabəsində onun hicri 670 ildə (miladi 1271-1272) Şeyx Əbu Yaqub ibn Səd tərəfindən tikildiyi göstərilir. Naxçıvanda Culfa rayonunda da Şıxbabalı türbəsi var.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan şəxs adları. Tərtibçilər: A.Şirəliyev, B.Abdullayev, Ş.Sədiyev. Bakı, Işıq, 1987, s.53.
2. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. Bakı, 1999, s.527.
3. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, 1987, s.58.
4. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı, 1966, s.211.

5. A.Qurbanov. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. II c., Bakı, 2004, s.215.
6. B.Abdullayev. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı, 1985, s.60.
7. B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, 1998, s. 347-348.
8. Древнетюркский словарь. 1969, s.76.
9. Ə.Çingizoğlu, Fazil Baxşəliyev. Qarabağın el və obaları. Bakı, 2007, s.98.
10. Ə.Tanrıverdiyev. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri. Bakı, 1996, s.86.
11. Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı, 1967, s.712.
13. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, 1988, s.32.
14. M.Şirəliyev və b. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, 1987, s.56
15. N.Tarıdığoğlu, A.Əliyev. Ağdam rayonu və onun toponimiyası. Bakı, 2006, s.210-211
16. S.Ataniyazov. Türkmənistanın toponimiyası. Aşqabad. "İlim", 1981, s.46-48
17. T.Əhmədov. Azərbaycan toponimiyasının əsasları. Bakı, 1991, s.164,

Алиева Айнура

Названия некоторых сельских имен Агдамского района

Резюме

Топонимы национальное и духовное богатства народа. Топонимы изучении корней, языка и историю нашего народа. С учетом этих особенностей, в данной работе проведи исследование некоторых специфических имен местностей Агдамского региона, попытали дать научное объяснение этих имен селений.

Aynura Aliyeva

Some rural name of Agdam territory

S u m m a r y

Toponyms are the national and spiritual wealth of the nations. Toponyms has the great important meaning in the bearing the roots, language and history of our nation place names are of importance. Taking account this? In this existing writing we research the characteristically place names of the villages of Agdam region, and have tried to give their scientific explanations.